

A PÆDAGOGIA FELADATA ÉS HELYE A TUDOMÁNYOK SORÁBAN.*

Igen t. szakosztály!

Alkalomszerűnek tartottam, midőn a tanügyi kongresszus körében általános pædagogiai és iskolai szakosztály is alakult, hogy ne muljék el ez a kongresszus a nélkül, hogy magának a pædagogia tudományának kétséges problémája is szóba ne kerüljön.

Az ugyan már nem kétséges többé, — mindenféle államban tett intézkedések tanusítják, hogy az emberek meg vannak győződve arról —, hogy elméleti belátás nélkül a tanítás feladata meg nem oldható. Most már nem csupán csak tanítóképző intézetekben, hanem, mint nálunk is, — és hazánk e tekintetben elüljárt — az egyetemeken is állítanak fel tanszéket e tudomány ápolására. Azonban az a kérdés, hogy mit értsünk tulajdonképen pædagogia alatt s milyen elméleti kérdések azok, a melyekkel a pædagiában foglalkozni kell: az bizony mégsem oly világos és nincs reá egészen meghatározott, általánosan elismert feleletünk. Már maga az a körülmény bizonyítja, hogy Németországban, a pædagogia hazájában valóságos eseményszámba ment, hogy a berlini egyetemen a philosophiának egy tanára azt a kérdést, a melyet mi is meg kívánunk világítani, a tudományok akadémijában tüzetes tanulmány tárgyává tette s ez alkalommal bizony igen kétségesnek tüntette fel, hogy úgy, mint a többi tudományoknak, van-e a pædagiának is egy teljesen meghatározott tapasztalati köre, a melyet neki épúgy meg kell világítania, mint másnemű oly

* A II. orsz. és egyetemes tanügyi kongresszus általános és iskolai pædagogiai szakosztályában 1896. júl. 4-én tartott előadás.

tudományoknak, a melyek, mint pl. az orvostudomány, a gyakorlattal állanak összeköttetésben, de feladatukat meg nem oldhatják a nélkül, hogy bizonyos tapasztalati tényeket különös szempontból meg ne értsenek, bizonyos törvényszerű igazságokat külön ne kutassanak az illető tények sorában. És valóban, ha figyelembe vesszük magukat azokat a műveket, a melyek pædagogia néven szerteszét el vannak terjedve, a minőket egyre írnak a különböző országokban, azt tapasztaljuk, hogy az a pædagogia ritka kivétellel nem egyéb, mint egészen másnemű tapasztalatoknak egyszerűen a pædagogus munkájára való alkalmazása. Önálló kategoriái sincsenek annak, a mit pædagiának nevezünk, hanem vagy a psychológiából vagy az ethikából meríti azokat és azoknak fonalán tárgyalja aztán tulajdonképeni gyakorlati feladatát, úgy hogy ember legyen, a ki ezen alapvetés figyelembevételével valóban oly gyakorlati útmutatást nyerhet, a minő pl. az orvosnak adva van, hogy egész biztosan általános elvek, összefüggő rendszeres gondolkodás alapján meg tudná határozni, hogy a művelődés, a gyermeknevelés bizonyos fokán miért tanít bizonyos tárgyat és miért tanítja az illető tárgynak egy bizonyos részletét. Mivel külön más oly tanulmánykörből, a lelki élet köréből egyszerűen átveszi kategoriáit, a melynek buvárlata nélkül pap sem lehet el, jogász sem lehet el, s egyáltalán senki sem lehet el, a ki az emberi élettel foglalkozik, kategoriáinak pontos alkalmazása a gyakorlatban majdnem lehetetlenség. Iparkodnak ugyan kerülő utakon ezen a bajon segíteni és e tekintetben nem is vitatható el minden érdem a pædagogiai irodalomtól; iparkodnak kerülő utakon bevinni oly gondolatokat, oly tények csoportjait, a melyek aztán a pædagogiai feladatot jobban megvilágítják, de éppen azért, mert csak kerülő úton történik ez, az alkalmazott kategoriák rendszere nincsen teljesen igazolva. Azért alkalomszerűnek tartottam, ha mi is foglalkozunk egy kissé ezzel a kérdéssel, nem azért, hogy talán itt megvitatás tárgyává tegyük, még kevésbé azért, hogy az itt hangoztatott nézetek mint teljesen megállapodottak elfogadtassanak, csupán csak azon szükségnél fogva, a mit talán ebben a szakosztályban mindenki érez, hogy a pædagogia elméleti kérdései körül lassanként némi általánosabb tájékozódást nyerhessünk; és

mint ilyen teljesen egyéni hozzászólást kérem tekinteni a magam felszólalását.

Ne gondolják azonban, hogy valami teljesen újat mondhasson az ember; ettől nagyon kell óvakodni majdnem minden tudomány terén; de kiváltképp a paedagogiánál, a mely oly hosszú munkálkodás eredménye, a melynek olyan hosszú története van, lehetetlenség, hogy valamely elterjedt felfogás egy újabb felfogás által teljesen semmisnek nyilváníttassék. Tulajdonképen feladatomnak csak azt tekintem, hogy az igazi paedagogiai munkásságban rejlő és voltaképen az emberekben némileg tudatosan is élő felfogást még világosabbá tegyem észrevételeimmel és ezáltal talán megnyerhetnök mindazokat, a kik már eddig is paedagogiával foglalkoztak, hogy épen ez irányban minél tudatosabban fejlesszék azt és megtörténjék a paedagogia terén is, hogy egymást megértve, határozott irányban működő önálló tudománnyá alakítsuk át azt, a mit ma önálló kategóriákkal dolgozó kutatásnak tekinteni nem lehet.

Gyakorlati tudomány a paedagogia minden esetre; azonban, a mint iparkodom kimutatni, gyakorlata az emberi életnek oly sajátos jelenségi csoportjára terjed ki, a mely eddig tudományos felvilágosítás nélkül szűkölködik. Hogy az összefüggést a gyakorlati feladat és eme ténycsoport között átlássuk, legelőször is magával a paedagogus feladatával kell foglalkoznunk. Mit kell tulajdonképp nevelői tevékenység alatt érteni?

Addig eljutottunk már elmélgedésünkben, hogy megszükítettük a paedagogia körében a nevelés fogalmát. Mindazt, a mi hozzájárul az emberi szellem és test alakulásához, mindazt ma már mégsem vonjuk be a nevelés fogalmába, midőn a paedagogus munkájáról beszélünk. Nagyon jól tudjuk, hogy vannak olynemű befolyások is az emberi lélekre, a test alakulására, a jellem képzésére, melyeket úgy kell tekintenünk, mint a történeti élet összefüggésében rejlő tényezőket, melyek felett nekünk embereknek talán hatalmunk sincsen, nem hogy valamiképen kedvünk szerint alakíthatnók. Hogy csak egy példát említsek, mindenki tudja, hogy a társadalom, a családi élet erkölcsisége, az egyes osztályok viszonya, egymás munkásságának erkölcsi méltatása mily nagy befolyással vannak az erkölcsi jellemre. De nem

volna-e önámítás és a mi sajátságos munkakörünkben való kilépés azt mondani, hogy a családi élet erkölcsét, a társadalmi békét, egyes osztályoknak egymáshoz való erkölcsös viszonyát mi pædagogusok fogjuk alakítani? A mi feladatunk-e átalakítani az emberiséget? Ha hiba van családi életünkben, egészen más tényezőkben rejlik az, mint a pædagogus munkájában, ha a társadalmi osztályok, a felekezetek háborúskodnak, ismét mások feladata a bajokon segíteni. Maga a pædagogus munkássága meggyőződésem szerint czélt tévesztene, ha a világnak minden egyes bajját ő akarná szerény, bár talán nem kevésbé fontos munkásságával orvosolni. Így vagyunk még némiképen a testi étellel is. Jellemünk határozottan függ testi életünktől és egészségünktől, de azért a test ápolását még sem tekinthetem a pædagogus feladatának. Erre az orvos van hivatva a maga sajátságos tanulmányi körének felhasználásával. Mert ez a munka külön tapasztalatokat követel, külön tapasztalati tények megértését és csupán ezen tapasztalati tények figyelembevételével lehet segíteni a testi bajokon, akár egyéni, akár közbajokon.

A nevelés fogalmát meg kell pontosan szorítani, hogy megismerjük, mi marad a pædagogus munkakörének. A «nevelés» szó magábanvéve igazán oly tág értelmű, mindent felölelő, hogy némelyek még az emberiség történetében is az emberiség nevelését kívánták látni.

Tudjuk, hogy a pædagogus név, a melyet mi most magunknak vindicálunk, sokszor szerepel a legmagasabb elmék törekvésével is összeköttetésben. Vallásalapítók, a vallásos életnek vezetői, az erkölcsi ideálok legnemesebb alakjai az emberiség pædagogusainak neveztetnek. De azok munkásságát a mi tudományunkkal, a mi sajátságos előkészületünkkel nem vállalhatja magára a pædagogus; neki külön tér maradt és ezt kell felvilágosítanunk: megszorítása a munkának és megszorítása annak a tapasztalati körnek, a melyre munkája vonatkozik, ez az első feltétele a pædagogia tudományos megalakulásának. Olyan elmélkedés, a mely mindennel érintkezik, a melybe minden bele van vonva, már magában rejti azt a veszélyt, hogy egységes tudományyá ne válhassék.

Melyik tehát az a tulajdonképeni gyakorlati feladat, a melyet igazán nevelőnek kell tekinteni, a mit paedagogiai munkának nevezhetünk?

Én azt az emberi és nemzeti élet egy sajátságos szükségletén alapulónak találom, a melyet minden nemzet ki kíván elégiteni a szűkebb értelemben vett nevelő munkásság által, abban a tényben ugyanis, hogy bármikép értelmezzük az emberiség vagy akár egy nemzet, de sőt tovább megyek, minden egyes kisebb emberi csoportnak is feladatát, ez a feladat soha sem oldható meg egy nemzedék munkássága által. Nem fektetek súlyt arra, hogy mikép értelmezi valaki azt a célt, a mely felé talán az emberiség törekszik, de mióta kultura van, az emberiség abban a tudatban él, hogy a mire törekszik, azt egy nemzedék rövid élete folytán önmaga nem valósíthatja meg, hanem folytatólagos megvalósítása az utána következő nemzedékek munkásságára vár. Ezzel az emberiség fejlődésével, emberré lételeivel — hogy így mondjam — hozzuk kapcsolatba a nevelés feladatát. Az emberiség csak történeti élete folytán alakult. Az emberi szellem magának s történeti munkásságának csak eredménye, nem alapja. Hogy mire képes az ember, hogy mi a hivatása, azt tulajdonképen csakis a századok összefüggő munkássága által tudja meg. Hogy az ember nemcsak társas lény, a mint Aristoteles mondotta, hanem hogy egyszermind történeti lény is, ebben rejlik a nevelés tulajdonképeni szüksége; ha pusztán társas lény volna — hogy úgy mondjam — akkor talán, a mint gondolták is, a társadalom átalakítása által, valami ideális társadalmi szervezet útján és az ifjúságnak, a következő nemzedéknek ezen ideális társadalomba való behelyezkedésével minden feladat meg volna oldva. Akkor nem is volna am paedagogia, hanem akkor tulajdonképen a politika dolga volna a nevelés módjának megállapítása, úgy a mint azt Platónál s némikép Aristotelesnél is találjuk. Az ember a társadalomba beleszületik, így beleszületnék abba az ideális társadalomba is és ezen ideális társadalom hatása alatt aztán csak óvásra volna szükség, hogy az egyén annak a társadalomnak derék tagja legyen.

De az emberiség munkássága nem ily befejezett valami, s távol sem áll, hogy utópiák szervezése által valamikép az embe-

riség munkássága kimerítettethetnék. A folyton fejlődő emberiség munkája folytonos történeti egymásutánt követel, megköveteli azt, hogy egyetlen egy nemzedék se tekintse feladatát azzal befejezve, hogy társadalmi életét alakítja, vagy gazdagságát gyarapítja vagy irodalmát emeli, hanem gondoskodnia kell arról is, hogy legyen, a ki átvegye azt, a mit teremtett és folytassa azt, a mit ő megkezdett.

A nevelői munkásság szükségképeni kísérője az emberiség történelmi munkájának. Minden időben, küzdött legyen az emberiség bármely magas ideálokért, ha az a nemzedék csak az ideál elérésében látta feladatát s nem gondoskodott egyszermind az ideál számára egy jövőndő nemzedék előkészítéséről, mindenkor bekövetkezett az elért eredmények kockáztatása. A mely nemzedék biztosítani akarja, a mit tett — és biztosítania kell, mert a mit végzett, az csak töredék — annak gondoskodnia kell arról, hogy ez a töredékes munka folytatást nyerjen. A nevelői munkásságnak tehát nyomon kell követnie a történeti, teremtő munkásságot, mely utóbbi összefüggésében csak amannak segítségével valósítható meg.

De a midőn erre a tényre utalok, akkor még nem határoztam meg szigorúan a pädagogus munkásságát, mert munkája még itt is érintkezik más körök munkájával. Hisz maga a gazdasági élet is megköveteli ezt a kettős tevékenységet, a melyre most utaltam: egyrészt a nemzet tevékenységét, hogy vagyonosodjék, hogy mindinkább kezébe kerítse, felhasználja a természetnek azt a részét, a melyet feldolgozni neki jutott osztályrészül és egyúttal gondoskodni kell arról is, hogy ez a vagyonosodás a jövőndő nemzedék kellő előkészítése — gazdasági előkészítése — nélkül valami módon csorbát ne szenvedjen; még a politikusnak is feladata erős törvények és intézmények által biztosítani azt, a mire törekszik, némiképen erkölcsi alakulását az együttélésnek. Mindezek közös feladata a történeti munkásság biztosítása, úgy hogy ha a nevelés is bele tartozik az ilynemű munkásságok körébe, szükséges még szigorubban megállapítani, miben különbözik tőlük a nevelő munkásság, s mily viszonyban áll hozzájuk.

Nem szeretném tisztán egyéni, s így könnyen önkényesnek látszó elmélettel venni igénybe figyelmüket. Könnyebben eligazo-

dunk talán erre vonatkozólag, ha figyelmeztetek egy megjegyzésére annak a férfúnak, a ki a mi körünkben, nemzeti életünk körében legmélyebben foglalkozott a történeti fejlődés kérdéseivel. Eötvös József br. felvetve azt a problémát, hogy min ismerzik meg a történeti haladás, három vonást emel ki, a mely mintegy mértéket adna arról, hogy melyik nép haladottabb a másiknál. Első ilyen ismertető jelnek mondja azt, hogy mennyiben gyarapodott az embernek a hatalma a természet és a természeti erők felett. A mely nép ebben a tekintetben előbbre van, jobban felhasználja a természet adományait, inkább el bír bánni a természet erőivel, az haladottabb. Egy második vonás, a melyet Eötvös harmadik helyen említ, de én szándékosan másodikra teszem — abban áll, hogy mennyiben tartja az illető nép tiszteletben az ember méltóságát; ez alatt, mint tudjuk, némelyek épen azt értik, a mit szabadságnak, erkölcsi szabadságnak nevezünk. A ki egy kissé taglalgatja a társadalmi életet, az előtt, gondolom, egészen világos, hogy ebben a két jellemvonásban az emberi munkásságnak két köre igen szépen van jellemezve, az egyik kör a természet feletti uralom, a mely mintegy életfeltételét adja az embernek, de túlmegy az élet feltételén, mert egyúttal a természetnek egész átalakítását is magában foglalja, ez az a mit — bár kissé többet is beleértve — a nép gazdasági életének nevezünk. A másik vonás, az embert megbecsülni, méltóságát tiszteletben tartani, szabadságát biztosítani: ez tulajdonképen legszebben fejezi ki a politikai életnek a feladatát. De a harmadik jellemvonásképen emeli ki Eötvös — második helyen — azt, a mi összekötő kapcsolata és segítője a másik kettőnek; ezt abban találja, mennyire van elterjedve bizonyos műveltség a társadalom tagjai között. Csak a «műveltség» szó követel tulajdonképen felvilágosítást, hogy aztán megtaláljuk azt a kört, a mely tulajdonképen bennünket legközelebről érdekel.

Nem láthatunk mást benne, mint az embernek azon sajátosságát, hogy tudatával bir munkásságának, hogy szándékosan végzi történeti életét, hogy nemcsak cselekszik akár gazdasági téren, akár a politikai élet terén, ösztönszerűleg, hanem egyúttal értel-

mes belátással, tudatos elmélkedéssel, szándékosan létesíti azokat a feladatokat, a melyeket maga elé állít.

Ilyen tudatos és világos belátása az emberi feladatoknak s e feladatok helyes viszonyítása tulajdonképen az, a mi műveltségnek nevezhető. Ilyen tudatosság aztán nemcsak egyéni, hanem köztudatosság is, a nemzetnek tudata, a nemzetnek világos belátása feladatairól, e feladatok helyes mérlegelése, áttekintése: ez az, a mit «nemzeti műveltség» néven nevezhetünk. Ennek a műveltségnek aztán sokféle eszközei vannak, de leginkább eszköze természetesen az, a mi minden emberi eszméletességnek igaz alapja: maga az emberi nyelv, maga az emberi beszéd. Beszéddel teremtődött az embernek valóságos öntudata, igazi eszméletes ismerete sajátos lelkének, és ez a tudatosság teremtő eszköze az egyénben épúgy, mint a népben, és aztán az egész emberiségben. Így tehát az ember a történeti életet ezen útmutatás szerint taglalhatná, s megkülönböztethetne három sajátos munkássági kört. Az egyik vonatkoznék magára a természetre, a természet meghódítására, a természet kincseinek kiaknázására, az emberi szükségleteknek megfelelőleg való átalakítására, szükséglet alatt értve nemcsak anyagiakat, hanem szellemeiket is, minden igazi emberi érdeket is. Ennek a munkásságnak meg van a tudománya: a gazdaságtudomány, mely szintén csak újabban alakult. Valaki azt jegyezte meg, hogy a gazdaságtudományt az létesítette, hogy az emberek látták, hogy szaporodnak ugyan, hogy az emberiség hatalma a természet felett növekszik, de vele nem tart lépést egyúttal a vagyonosodás, hogy az egyéni életnek a biztosítása korántsem áll arányban azzal a munkával, melyet a társadalom a gazdaság terén kifejt. Ez a probléma tette a gazdaságtudományt mintegy szükségessé. A gazdasági élet feltételeit tanulmány tárgyává kellett tenni, megállapítani a gazdasági élet különböző köreit, tényezőit, azoknak viszonyát és azt a kérdést megállapítani, minő törvényszerűség szerint fejlődik az emberiségnek vagyonosodása, gazdagodása. Ez is fejlődő tudomány; eleinte sokféle más irányban kereste feladatait, de már-már biztosabban tüzi ki céljait és mint teljesen meghatározott tudomány szerepelhet. A második tudománykör előbb alakult meg, mint a gazdaságtudomány, de valami módon teljes kialakulását szintén

nem érhetne el; ez foglalkozik azzal a másik körrel, a melyet az emberi méltóság, szabadság tiszteletben tartása körének nevezhetünk, taglalja a társadalomnak helyes szervezésének bonyodalmait: ez a politika és a vele összeköttetésben levő jogtudomány.

Azonban oly tudománykör még nincsen, mely a műveltség tényezőit, a nemzeti köztudat elemeit tanulmány tárgyává tenné, azoknak egymáshoz való viszonyát megállapítaná, megkülönböztetné, a mely megmondaná, minő tényezői vannak a szellemi tudatosságnak, az emberi műveltségnek milyen elemei hogyan folynak be egymásra, hogyan függenek egymástól.

A pädagogus elmélkedve, soha sem mellőzhette ezt a dolgot, de külön tanulmány tárgyává, határozott elemzés útján, az elemekre bontás mellett aztán törvényszerű összeköttetések kutatásával külön tanulmány tárgyává nem tétetett. Már most talán nem követek el hibát, ha ezen kívánatos, szükséges elméleti tanulmányt pädagogiának nevezem.

Kétségkívül nem volna valami nagy hiba. A gazdaságtudomány is idegen névvel — oekonomia — elégedett meg. Mindenki tudja, hogy a szó eredetileg a gazdaságnak legcsekélyebb, legkezdetlegesebb alakulását jelöli meg; de ma társadalmi gazdaságtudományra fejlődött; ily értelemben szabad volna nekünk is azt, a mi eleinte pusztán csak a gyermekkel való elbánás módját, erkölcsi őrzését jelölte, a család köréből kiemelve, az emberi élet törvényeinek felvilágosítására szolgáló tudománynak, a gazdaságtudomány és a politika harmadik testvérének jelölésére lefoglalni. Ez volna az az elméleti kör, mely tüzetes külön vizsgálódást követel, s ez szolgáltatna biztos utmutatást a pädagogus munkájának, a minőt nem nyújthat sem az elvont psychologia, sem az emberi cselekedeteket egyszerűen mérlegelő tudomány, az ethika. Bele kell a pädagogusnak mélyedni a köztudat alakulásának állapotába, annak tényezőit kellőképen mérlegelni és méltatni kell tudnia, hogy belőle a maga gyakorlati feladata számára, a melynek szolgálatában áll, hogy t. i. a már megalakult köztudat el ne vesszen, hanem megmaradjon, — kellő alapot s irányadást nyerjen. A pädagogus a vallásalapítók, a tudósok, költők nyomába lép; az

ő segédmunkássága gondoskodik arról, hogy a mit azok nagyot alkottak, az el ne vesszen, hanem mindig újabb meg újabb életet nyerjen az emberi működés minden köreibben.

Így talán sikerült egy kissé megvilágosítani az itt megoldandó feladatot, a melylyel tulajdonkép a pædagogianak, mint külön tudománynak foglalkozni kell. Az emberi műveltség tényezőinek kutatása, a tényezők kölcsön hatásának megvilágítása azon elméleti tudomány, hogy röviden mondjam, a mely a pædagogus munkásságát felvilágosíthatja.

Az egyes tárggyal foglalkozó, gyakorlati pædagogus azután természetesen, sokféle irányban fogja keresni feladatának megvilágítását. Az egyik a tudomány ápolójának fogja tekinteni magát, hogy el ne vesszen az, a-mi a tudósok révén az emberiség birtoka; de ennek tudnia kell, hogy nem a tudás, nem a tudomány a műveltség egyedüli tényezője a többinek mellőzésével, hanem világosan kell belátnia az ő tudásának viszonyát a szellemi élet többi nem kevésbé fontos elemeihez. Mi csakis akkor végezhetjük helyesen munkánkat, ha arról, a mi reánk sajátosan van bizva, legyen az a természet ismeretének tudatossá tétele vagy a vallásos élet felvilágosítása, vagy a gazdasági, művészi elemeknek megismertetése, tudjuk azt, hogy az emberi műveltség illető része minő helyet foglal el a műveltség egész körében, miként viszonylik a többiekhez, mennyi jut az egészből mi reánk; az egésznek szempontjából kell a maga feladatát mindenkinek megállapítani és az egésznek tekintetéből munkásságát nemcsak általánosságban, hanem részleteiben is meghatározni.

Látnivaló dolog, hogy ezt a nagy feladatot egy csapással egy geniális ember sem oldhatja meg, de e szempontokból kiindulva, mindenki a maga körében, a műveltség egyes elemeinek kellőképen mindig az általánosabb körre való vonatkoztatásával, talán előmozdíthatjuk a megalakítandó új tudományt. Nevezzék aztán ez elméleti alapot akárminek, akár pædagogianak, akár műveltség-tudománynak, az mindegy, de gyakorlati munkásságunk csupán oly elméleti alapon nyerhet biztosságot, mely világosan feltárja a művelődés eszközeinek és módjainak sokféleségét, megérteti egyszerűvel az utat, melyet ez emberiség követett abban a törekvésében,

hogy az emberi szellem legmagasztosabb vonását, öntudatát kifejtse és fentartsa.

Mert ezen törekvés szolgálatában látom én a gyakorlati pädagogusnak legszebb, legnemesebb feladatát. Kicsiny ez a terem-tőkéhez képest, de nem kevésbé fontos a teremtés munkája mellett is, és ha létesült valami nagy, a mi csakhamar el is vészett, — az emberiség története sok ilyet ismer, — úgy hogy azt később tudatos munkával kellett újra feléleszteni: ez azért történt, mert a pädagogus munkáját nem végezték olyan lelkiismeretesen azok a korszakok, a melyek nagyot alkottak, mint a hogy azt el kellett volna végezniök.

Mi pädagogusok teljesítjük, az én meggyőződésem szerint azt a kisebb feladatot a teremtés munkája mellett, hogy megőriz-zük azt, a mit nagyjaink alkottak, és ezzel szolgáljuk mi tulajdonképen igazán nemzetünket és vele együtt az emberiséget.

Fogadják kérem ez előadásomat, mint sajátóságos elmefutta-tást, mint személyes meggyőződés kifejezését, ámha egyik-másik lélekben némi csekély visszhangra talált az, a mit mondtam, bírálják is el.

Remélhetőleg meg fogjuk találni módját annak, hogy az emberi művelődés szintén oly világos tevékenységi kör lesz előttünk, a mint lassanként világhossá vált a gazdasági és a politi-kai élet.

KÁRMÁN MÓR.

A KÖZÉPISKOLAI REFORMRÓL.

A következő sorokban nem szándékom beható módon hozzá-szólni a czimben írt kérdéshez; ezt fentartom magamnak más alkalomra. A mit ezúttal mondani akarok, az csak a pädagogiai elmélet igénytelen munkásának őszinte elismerése a pädagogiai gyakorlat legfőbb vezetőjének, a kormánynak egy nagyjelentőségű ténye iránt. El tényt abban a leiratban látom, melyet a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896 december 15-én 3887. eln. szám alatt a közoktatási tanácshoz intézett. Hadd mondjam ki igaz örömmel, hogy a magam meggyőződése szerint több mint tíz év óta nem jelent meg miniszteri rendelet, mely tartalma